ARAB ADABIYOTIDA NAZM: JOHILIYA DAVRIDAN HOZIRGI KUNGACHA

Muallif: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-kurs talabasi G‘ulomjonov Fazliddin Farhodjon o‘g‘li

Ilmiy rahbar: Dilafruz Muxiddinova Zoxiriddinovna

Annotatsiya

Ushbu maqolada arab she'riyatining johiliya davridan to hozirgi kungacha bo‘lgan evolyusiyasi tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor mumtoz janrlar – qasida, g‘azal, uzrit muhabbati she’riyati, aruz vazn tizimi, shuningdek, XX asrdagi islohot harakatlari natijasida erkin she’r va nasriy she’rning paydo bo‘lishiga qaratilgan. Maqolada arab she’riyati rivojiga arab madaniyatining ichki omillari va G‘arb adabiy an’analari bilan o‘zaro ta’sirining ta’siri ochib beriladi. Tadqiqot konferensiya uchun tayyorlangan bo‘lib, ilmiy tahlil va tavsifiy yondashuv asosida yozilgan.

Kalit so‘zlar: arab she’riyati, qasida, g‘azal, aruz, uzrit lirikasi, erkin she’r, arab modernizmi, johiliya she’riyati

Kirish

Arab she’riyati – jahon adabiyotining eng qadimiy va eng boy poetik an’analaridan biridir. Uning ildizlari Arabiston yarim orolining qabila-urug‘ jamiyatlarining og‘zaki xalq ijodiga borib taqaladi, eng yuksak cho‘qqisi esa VI–VII asrlarga to‘g‘ri keladi. Aynan shu davrda arab adabiyotining rivojini asrlar davomida belgilab bergan asosiy janr va qonun-qoidalar shakllangan. Uzoq tarixi davomida arab she’riyati jiddiy o‘zgarishlarni boshdan kechirdi: qat’iy qonun-qoidalarga bo‘ysunuvchi johiliya qasidasidan tortib, XX asr avangardining dadil tajribalarigacha.

Arab she’riyatini o‘rganish nafaqat sharqshunoslik, balki umumiy adabiyotshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki arab she’riyati o‘zining

uzluksiz an’anasi, qat’iy metrik tizimi va boy janrlar tarmog‘i bilan jahon adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Ushbu maqolaning maqsadi – arab she’riyatining asosiy rivojlanish bosqichlarini kuzatish, uning kalit janrlari va shakllarini tavsiflash, tarixiy-madaniy omillar ta’sirida poetik tizimning o‘zgarish qonuniyatlarini ochib berishdir.

Asosiy qism

Johiliya davri she’riyati. Johiliya – islom dini kelishidan oldingi davr bo‘lib, arab adabiyotshunosligida bu davr “jaholat davri” deb ataladi. Bu atama diniy ma’nodan ko‘ra, yozma adabiyot va ilmiy tizimlarning yo‘qligini anglatadi. Johiliya she’riyati asosan og‘zaki shaklda yashagan va avloddan avlodga o‘tib kelgan. She’rlar qabila bayramlarida, bozorlarda (masalan, Ukaz bozori) ijro etilgan va qabilaning nomi, sha’ni va tarixini abadiylashtirishga xizmat qilgan.

Johiliya she’riyatining markaziy janri – bu qasidadir. Qasida odatda qirqdan yuzgacha baytdan iborat bo‘lib, uch qismli kompozitsiyaga ega. Birinchi qism – nasib deb ataladi. Bu lirik muqaddima bo‘lib, shoir o‘z sevgilisi va uning qabila turar joyini eslab, sog‘inch bilan yig‘laydi. Ikkinchi qism – vasf bo‘lib, unda shoir sahro bo‘ylab safar qilayotgan tuyasini yoki otini, yo‘ldagi mashaqqatlarni, sahro tabiatining go‘zalligi va qahratonini tasvirlaydi. Uchinchi qism – asosiy qism bo‘lib, unda shoir o‘z homiysini madh etadi yoki o‘zini maqtaydi (faxr), yoki raqibini hajv qiladi (hijo).

Johiliya she’riyatining eng mashhur namoyandalari orasida Imruulqays, Tarafa ibn al-Abd, Zuhayr ibn Abu Sulma va Antara ibn Shaddod kabi shoirlar bor. Imruulqaysning “Muallaqa” qasidasi mumtoz arab she’riyatining eng mukammal namunasi sifatida e’tirof etiladi. Tarafa o‘zining istehzo va yumor bilan ajralib turadi. Zuhayr donishmandlik va yumshoqlik timsoli bo‘lsa, Antara o‘zining qahramonlik va muhabbat she’rlari bilan mashhur. Johiliya she’riyatining eng muhim xususiyati uning og‘zaki tabiati va jamoat xarakteridir. Bu she’rlar qabila ruhini, badaviy hayot tarzini, sahroning qattiq sharoitlarida insonning sabr-toqat va jasoratini aks ettiradi.

Aruz vazn tizimi VIII asrda buyuk arab filologi al-Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy arab she'riyatining metrik tizimi – aruzni ishlab chiqdi. Bu tizim arab she'riyatshunosligining eng katta yutuqlaridan biri hisoblanadi. Aruz tizimiga ko'ra, har bir bayt ikki misradan – birinchi misra (as-sadr) va ikkinchi misra (al-ajuz) – iborat. Har bir misra ma'lum miqdordagi uzun va qisqa bo'g'inlarning takrorlanishi asosida quriladi. Al-Farohidiy o'n oltita asosiy vazn doirasini (bahr) kashf etgan. Bulardan eng keng tarqalganlari – tovil, kofil, ramal, mujtas, basit, hazaj va raj azdir. Har bir vazn o'ziga xos ritmik naqshga ega. Bu naqshlar "taf'ila" deb ataladigan bo'g'in birikmalarining ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil bo'ladi. Masalan, tovil vaznining taf'ilasi quyidagicha: "fa'ulun mafa'ilun fa'ulun mafa'ilun".

Aruz tizimi arab she'riyatini shu qadar qat'iy qoidalar bilan belgilab qo'ydiki, asrlar davomida shoirlar ushbu tizim doirasidan chiqmagan holda ijod qildilar. Ushbu tizim nafaqat arab, balki fors, turk va urdu she'riyatiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Aruzning eng muhim xususiyati – uning musiqaviyligi va ohangdorligidir. Har bir vazn ma'lum bir hissiy kayfiyatni uyg'otadi. Masalan, tovil vazn ulug'vorlik va dabdabani, ramal vazn esa yengillik va harakatni ifodalaydi.

G'azal va uzrit muhabbati she'riyati VII-VIII asrlarda qasidaning nasib qismidan mustaqil janr sifatida g'azal shakllana boshladi. G'azal – bu ishqiy she'r bo'lib, odatda beshdan o'n beshgacha baytdan iborat. Unda sevgilining go'zalligi, muhabbat azobi, ayriliq, vafo va sadoqat kabi mavzular aks etadi. G'azal janri arab she'riyatining eng sevimli va eng ko'p yoziladigan janrlaridan biriga aylangan.

G'azal ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan. Birinchi yo'nalish – uzrit g'azali yoki pok ishq she'riyatidir. Bu yo'nalish yettinchi-sakkizinchi asrlarda Banu Uzra qabilasida shakllangan, shuning uchun "uzrit" deb ataladi. Uzrit she'riyatida sevgi jismoniy emas, balki ruhiy-ma'naviy hodisa sifatida talqin etiladi. Oshiq sevgilisiga hech qachon yeta olmasligi mumkin, lekin bu uning sevgisini kamaytirmaydi. Aksincha, pok va erishilmaydigan sevgi yanada kuchli va azobli bo'ladi. "Majnun va

Layli” qissasi aynan uzrit she’riyatining eng mashhur timsoliga aylangan. Qays ibn al-Mulavvah (Majnun Layli) o‘z sevgilisi Laylidan ayrilgach, sahroga chiqib, devona bo‘lib, she’rlar aytgan.

Ikkinchi yo‘nalish – shahriy yoki hazarli g‘azal bo‘lib, unda ochiq erotik elementlar, zavq-shavq va ishqiy sarguzashtlar tasvirlanadi. Bu yo‘nalishning eng mashhur vakili Abu Nuvosdir. U sharob, go‘zal qiz va yigitlar, bazm-u ziyofat she’rlarining ustasi sifatida tanilgan. Yana bir yirik vakil – Umar ibn Abu Rabia bo‘lib, u Makkadagi ayollarga bo‘lgan ishqiy munosabatlarini dadil va ochiq tasvirlagan.

Abbosiylar davri she’riyati Abbosiylar xalifaligi davri (VIII–XIII asrlar) arab she’riyatining “oltin davri” hisoblanadi. Bu davrda she’riyat mavzu jihatdan an’anaviy chegaralardan chiqib, yangi mavzu va obrazlar bilan boyidi. Shoir endi faqat badaviy hayotni emas, balki shahar hayotini, saroy va bozorlar turmushini, ilm-fan va falsafaning yangi g‘oyalarini she’rga olib kirdi.

Abbosiylar davrining eng buyuk shoiri Mutanabbiydir. U o‘zining faxr (o‘zini maqtash) she’rlari bilan mashhur. Mutanabbiyning she’rlarida shaxsiyat, kuch-qudrat, jasorat va ulug‘vorlik g‘oyalari aks etadi. U o‘zini qahramon va yetakchi sifatida ko‘rsatib, she’rlarida shunday deb yozgan: “Men sahroda sher bo‘lib yurganman, sherlar esa itlarga o‘xshab o‘lik so‘yib yeydi”. Mutanabbiyning tili o‘ta qudratli va ta’sirli bo‘lib, uning misralari arab dunyosida maqol va hikmatga aylangan.

Abul Ala al-Ma’arriy yana bir buyuk shoir, ammo Mutanabbiydan butunlay farqli. U falsafiy pessimizm va shubha bilan yo‘g‘rilgan she’rlar yozgan. Al-Ma’arriy o‘z she’rlarida dinga, urushlarga, ijtimoiy adolatsizlikka qarshi chiqqan. Uning “Luzum ma la yalzam” (“Majburiy bo‘lmagan narsaga majburiy”) she’riy to‘plami aruz vaznining eng murakkab shakllarida yozilgan bo‘lib, unda shoir hayotning ma’nosizligi va o‘limning muqarrarligi haqida fikr yuritadi.

Abu Nuvos esa bu davrning eng jozibali va ziddiyatli shoiridir. U sharob, go‘zallik, zavq-shavq she’rlarining ustasi. U an’anaviy qasida tuzilishini butunlay buzb,

yangi janr va shakllarni yaratgan. Abu Nuvos o‘zidan oldingi shoirlarga istehzo bilan qarab, ularning eski mavzu va uslublarini tanqid qilgan.

Andalus she’riyati Yevropadagi arab hukmronligi davri (VIII–XV asrlar) arab she’riyatining o‘ziga xos va boy bir tarmog‘ini – Andalus she’riyatini yaratdi. Andalus (hozirgi Ispaniya va Portugaliya) she’riyati klassik arab an’analari bilan Yevropa roman an’analarining o‘ziga xos sintezidir. Andalus she’riyatining eng katta yutug‘i – muashshah va zajal kabi yangi janrlarning yaratilishidir. Muashshah – bu “kamar” yoki “bilaguzuk” ma’nosini beradi. Bu janrda she’r bandlarga bo‘linadi va har banddan keyin takrorlanuvchi qo‘shimcha (xarja) keladi. Eng qizig‘i shundaki, xarja ko‘pincha Andalus xalq shevasi (arab tili emas, balki roman tili)da yozilgan. Muashshah arab she’riyatiga musiqaviylik va engillik olib kirdi.

Zajal esa – to‘liq xalq shevasida yoziladigan she’r janri. Zajal she’riyatining eng mashhur vakili Ibn Quzman bo‘lib, uning she’rlari jonli, hazil-mutoyiba bilan to‘la va oddiy xalq uchun tushunarli. Zajal she’riyati keyinchalik Yevropa provans she’riyatiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Zamonaviy arab she’riyati: islohot va yangilik. XIX asr oxiri va XX asr boshida arab dunyosi uyg‘onish (an-nahda) davrini boshdan kechirdi. Bu davrda siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotning barcha jabhalarida islohot va yangilanish jarayonlari boshlandi. Tabiiyki, bu jarayonlar she’riyatga ham kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Eng muhim o‘zgarish – aruz tizimining bo‘shashishi va erkin she’rning paydo bo‘lishidir. Iroqlik shoir Badr Shakir as-Sayyob va Nazok al-Maloyka “erkin she’r” (ash-shi’r al-hurr) janrining asoschilari hisoblanadi. Erkin she’rda bir xil vazn saqlanadi, lekin bayt tuzilishi yo‘qoladi; misralar turli uzunlikda bo‘lishi mumkin. Bu janr shoirga yanada katta ijodiy erkinlik berdi.

XX asrning ikkinchi yarmida arab she’riyatida yana bir inqilob – nasriy she’r (qasidat an-nasr) paydo bo‘ldi. Bu janrda vazn va qofiya butunlay rad etiladi. Nasriy she’rning eng kashshof vakili – Adonis taxallusi bilan tanilgan Ali Ahmad Said

Asbordir. Adonis she’rlarida an’anaviy arab poetikasi butunlay yangidan talqin qilinadi, mistika, afsona va zamonaviy dunyoning ziddiyatlari murakkab obrazlar orqali ifodalanadi.

Zamonaviy arab she’riyatining eng mashhur namoyandalaridan biri – Falastin shoiri Mahmud Darvishdir. U o‘z she’rlarida Falastin xalqining iztiroblari, vatan sog‘inchi, quvg‘in va qarshilik mavzularini aks ettirdi. Darvishning she’rlari oddiy, ammo o‘ta ta’sirli tilda yozilgan bo‘lib, butun arab dunyosida sevib o‘qiladi. Uning “O‘z nafsimdan bir narsa yo‘qolmoqda” va “Muhabbat haqida” kabi she’riy to‘plamlari jahon miqyosida shuhrat qozongan.

Livan shoiri Nizor Qabboniy esa ishqiy she’rning ustasi hisoblanadi. U o‘z she’rlarida ayol go‘zalligi, muhabbat va ehtirosni dadil va ochiq tasvirlaydi. Ammo Qabboniy siyosiy she’rlar ham yozgan. 1967 yilgi arab-israil urushidagi mag‘lubiyatdan keyin uning she’rlarida achchiq istehzo va umidsizlik hukmron bo‘lgan. Qabboniyning “Ishq kitobi” she’riy to‘plami yuz minglab nusxada tarqalib, bir necha tillarga tarjima qilingan.

Xulosa

Arab she’riyati o‘zining o‘n to‘rt asrlik tarixi davomida shakl va mazmun jihatidan katta evolyusiyani boshdan kechirdi. Johiliya davridagi qat’iy qonun-qoidalarga bo‘ysunuvchi qasidadan tortib, zamonaviy erkin va nasriy she’rgacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tdi. Shunga qaramay, arab she’riyatida uzviylik saqlanib qoldi: zamonaviy shoirlar mumtoz an’anani inkor etmaydi, balki uni yangicha talqin qiladi.

Arab she’riyatining eng katta yutug‘i – uning aruz tizimidir. Bu metrik tizim o‘zining aniqligi va musiqaviyligi bilan butun jahon she’riyatida o‘xshashi yo‘q. Aruz tizimi arab she’riyatini bir necha asrlar davomida bir hil qonunlar asosida rivojlantirgan va boshqa xalqlar she’riyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

Ikkinchi muhim xususiyat – arab she’riyatining mavzu va janr boyligidir. Madhiya va hajvdan tortib, ishqiy lirika va falsafiy she’rgacha, sahro manzaralaridan

tortib, zamonaviy shahar hayotining o‘tkir ijtimoiy tanqidigacha – arab she’riyati inson hayotining barcha jabhalarini aks ettirgan.

Uchinchidan, arab she’riyati – bu qarshilik va o‘zgarish she’riyatidir. Mutanabbiyning faxridan tortib, al-Ma’arriyning skeptitsizmigacha, Mahmud Darvishning qarshilik she’rlaridan Nizor Qabboniyning achchiq istehzosigacha – arab shoiri doim o‘z zamonasining og‘riq va quvonchlarini, kurash va umidlarini ifodalab kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Badawi, M. M. (1975). «A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry». Cambridge University Press.
2. Arberry, A. J. (1965). «Arabic Poetry: A Primer for Students». Cambridge University Press.
3. Stetkevych, S. P. (1993). «The Mute Immortals Speak: Pre-Islamic Poetry and the Poetics of Ritual». Cornell University Press.
4. Moreh, S. (1976). «Modern Arabic Poetry: 1800-1970». E. J. Brill.
5. Jayyusi, S. K. (1977). «Trends and Movements in Modern Arabic Poetry». E. J. Brill.
6. Al-Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy. (VIII asr). «Kitab al-‘Aruz». Qo‘lyozma.
7. Mutanabbiy, A. at-Toyyib. (X asr). «Devon». Ko‘plab nashrlar.
8. Adonis. (1971). «Muqaddima li al-Shi‘r al-‘Arabi». Dar al-‘Awdah.
9. Darvish, M. (2005). «Muntakhab ash'ar». Riyadh: Obeikan nashriyoti.
10. Qabboniy, N. (1998). «Devon Nizor Qabboniy». Bayrut: Dar al-‘Ilm li al-Malayin.